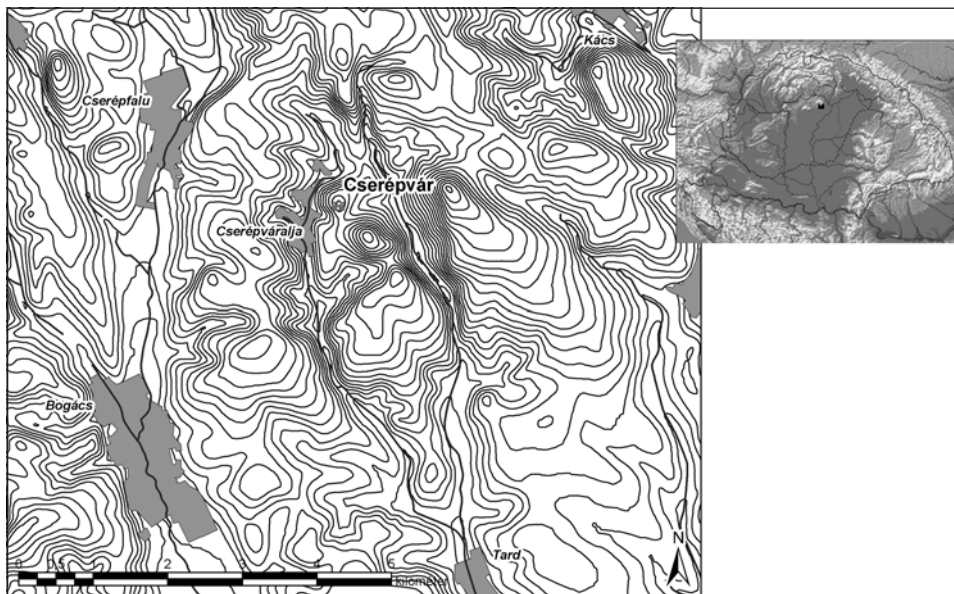

KUTATÁSI JELENTÉSEK

SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS

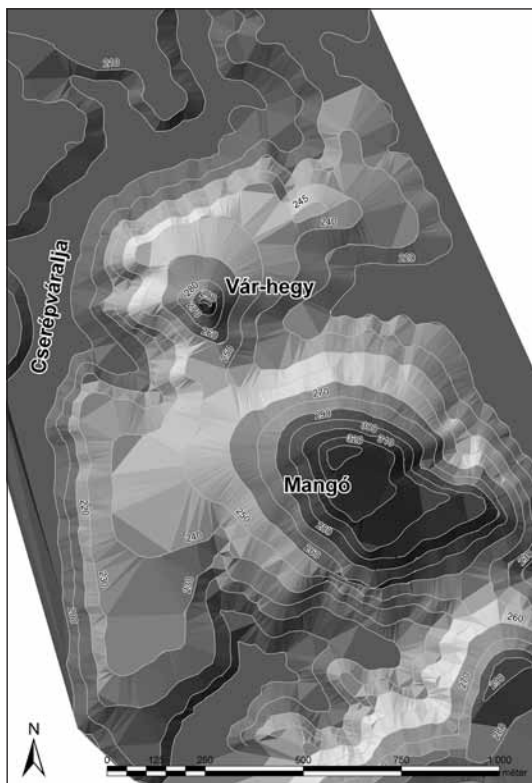
CSERÉPVÁR KUTATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

2004 óta végzünk – kutatási terv keretében – minden évben kisebb-nagyobb ásatásokat a bükkaljai Cserépvárban.¹ A korábban teljesen kutatatlan várrom egyes részletei ez idő alatt fokozatosan bontakoztak ki, mind a vár formájáról, mind keletkezéséről új, eddig ismeretlen adatokat szolgáltatva. Természetesen ezen ismeretek birtokában még csak tapogatózunk a vár történetének egészében, de már elérkezettnek láttuk az időt, hogy az eddigi négy feltárási idény és a 2007. tavaszán elkészített geodéziai felmérés eredményeit összegezzük.²

1. Cserépvár elhelyezkedése

- 1 A feltárást a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság Herman Ottó Múzeuma végzi, jelen dolgozat szerzőjének vezetésével. A kutatások költségeit 2004–2006-ban a Herman Ottó Múzeum saját forrásából, 2007-ben a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával fedeztük.
- 2 Korábbi kutatási jelentésekre lásd: SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Cserépvár feltárási kezdetei. *Várak, kastélyok, templomok*. 2005/6. 8–9. SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Cserépvár 2006–2007. évi kutatása. *Castrum*, 5. (2007/1) 117–119. Jelen dolgozatban a vár történeti ismertetését mellőzöm, csak a régészeti adatokhoz szükséges kérdéseket tárgyalom. Cserépvár részletes történeti összefoglalására l.: MIZSER LAJOS: Cserépvár története. *Borsodi Szemle*, 1979. 35–41.

2. A vár és közvetlen környezete

A vár és környezete

Cserépvár romjai a 290,5 m tszf. magasságú Vár-hegy vulkanikus kúpján találhatóak, a Bükkalja és a Déli-Bükk határán. (1. kép) Relatív magassága az alatta fekvő széles gerinchez képest 40–50 m. Érdekes, hogy a vár közvetlen szomszédságában egy jóval magasabb hegyhát található, a 325 m tszf. magasságú Mangó-tető, amely a vár délkeleti kilátását teljesen eltakarja. Mivel azonban ennek tetejének „hasznos” alapterülete túl nagy, több mint 10 ha, ezért erősítésre sokkal alkalmasabb volt a kicsiny, minden irányba egyformán meredek vulkanikus kúp, a mai Vár-hegy. (2. kép) A várat és környezetét ma erdő borítja (13. kép), hasonlóan a Mangó-tetőhöz, de feltételezhető, hogy használata idején tarra vágták mindkét hegyoldalt az esetleges ellenséges szándékú mozgások ellenőrzése végett.

Ma déli irányból, a Tardot Cserépváraljával összekötő műútról leágazó mezőgazdasági aszfaltozott úton kö-

zelíthetjük meg a várat, a már említett széles, lapos gerincen keresztül. Ez a közlekedési irány azonban újkori eredetű, az 1856–1860 között készített II. katonai felmérés tanúsága alapján csak a 19. században, a váralja terület gerincén épült L’Huillier kastély megközelítésére alakították ki.

A vár középkori megközelítését, s egyúttal a korabeli fő közlekedési irányokat az okleveles források és a kora újkor végén készült I. katonai felmérés segítségével rekonstruálhatjuk. Cserépvár első, 1408. évi említésekor, Bogács és Szomolya határjárása során határpontként jegyezték fel a Balavölgyben futó nagy út és a Cserép várából Bogács felé vezető ösvény kereszteződését.³ A Balavölgyet a mai Cserépváraljai-völgygel azonosíthatjuk,⁴ így a nagy út nyomvonalát a mai műúttal tarthatjuk azonosnak. 1443-ban Cserépfalu, Tard és Bala pusztá határjárása során ismét megemléstettek a várból Bogácsra futó ösvényt, amely a mai község területén vezethetett át. Ugyanitt kiderül, hogy ettől délre volt egy másik nagy út is, amely ugyancsak Bogácsra vezetett a várból.⁵ Ezt a mai Furgál-völgy környezetében, a községtől

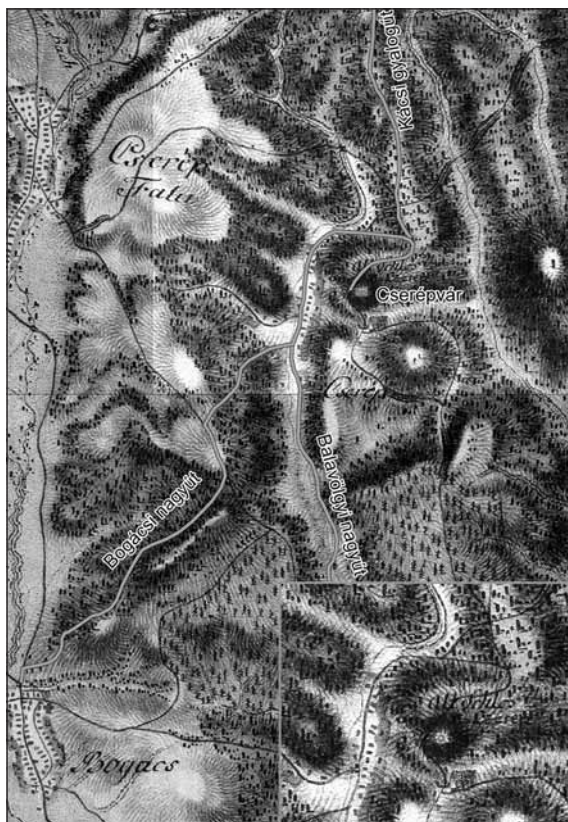
3 BODNÁR TAMÁS: Tard a középkorban. In: Takács László (szerk.): Tard története. Tard, 2002. 62–63.

4 Korábban a mai Kő-völgygel azonosították a Balavölgyet, azaz egy völgygel keletebbre, lásd: MIHÁLY PÉTER–PETÉNYI LÁSZLÓ: Cserépváralja története az őskortól napjainkig. Cserépváralja, 2000. 30. A mai Kő-völgy azonban az oklevelekben olvasható Szaduszka(fő)-völgygel azonosítható, tőle nyugatra volt a Balavölgy, azaz a mai Cserépváraljai-völgy. L. erre: GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987. 767.

5 BODNÁR i.m. 64.

délre helyezhetjük el. Tehát dél-nyugtra, Bogács falu felé két úttal is számolhatunk. Délre, Tárnokbála és Tard irányába, a két említett oklevél szerint a balavölgyi nagyút vezetett, azaz a ma is használatos Tard-Cserépváralja műút. Ezen főutak – nagyutak – mellett valószínűleg léteztek a bogácsihoz hasonló ösvények Cserépfalu (északnyugat), valamint Kács (északkelet) irányába is. Ez utóbbi útra utal egy kései, 1750. évi határvita esete is, amely egy jóval korábbi történetre emlékezett vissza: „Még török világban, midőn Cserép várából Darócra hazamenő Molnár Katát a gyalogút mellett, amely Kácsra viszen(!) megparáznította a török, ...”⁶ Ezen utak térképes azonosítását az 1783-as I. katonai felmérés, georeferált szelvényeivel végeztük el (3. kép).⁷

Ismerjük tehát a vár tágabb környezetének közlekedési rendszerét, ehhez kellett kapcsolnunk a vár szűkebb megközelíthetősége kérdését. Az I. katonai felmérés idejében ugyan már csak rom Cserép vára, de feltételezhető, hogy az utak Balavölgye felé még az eredeti nyomvonalukat őrizték meg. A kora újkori térképen látható, hogy a vártól északra egy kanyarral fut le az út a völgybe. A 2007. évi geodéziai alpfelmérésen sikerült azonosítanunk a Vár-hegy északnyugati oldalában egykor a várba vezető mélyút egy szakaszát, amely irányát tekintve becsatlakozhatott az I. katonai felmérésen ábrázolt útvonalba. Így valószínűsíthetjük, hogy a várba eredetileg a mai Cserépváraljai-völgyből, a Vár-hegy északi tövétől (a mai község északi szélétől) egy nagyobb, visszaforduló kanyarral lehetett feljutni a felmért mélyúton keresztül.

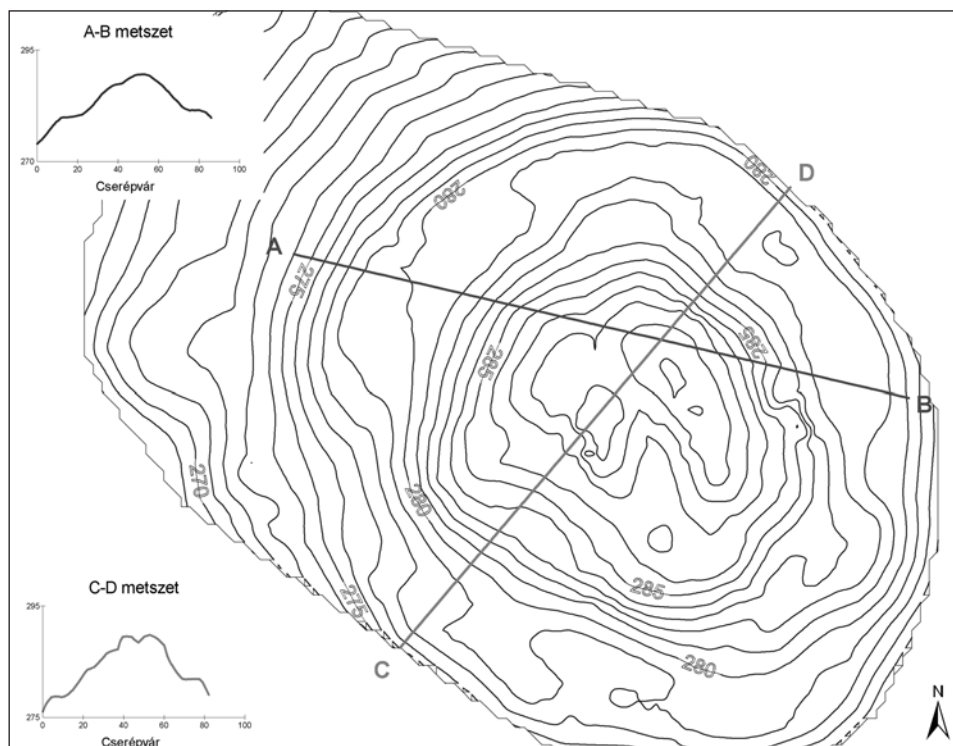
3. Cserépvár. A vár környéke úthálózatának rekonstrukciója az írott és a térképes források alapján (a jobb alsó sarokban a vár közvetlen útviszonyaival)

A vár geodéziai felmérésének és ásatásainak eredményei

A vár teljes alapterülete 5165 m², ebből a vármag – a belsővár – mindössze kb. 1717 m²-t tesz ki. A négy kutatási évad során 13 felületet (szelvényt és szondát) nyitottunk, ennek során összesen 558,75 m² területet tártunk fel. Ez a teljes vár közel 11 %-a, de mivel

6 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV.501/c. XVIII. XXVI. 1981/8., v. ő.: BODNÁR i.m. 77.

7 I. katonai felmérés, XX – 14. sz. szelvény (1783).

4. Cserépvár szintvonalas felmérése és metszetei

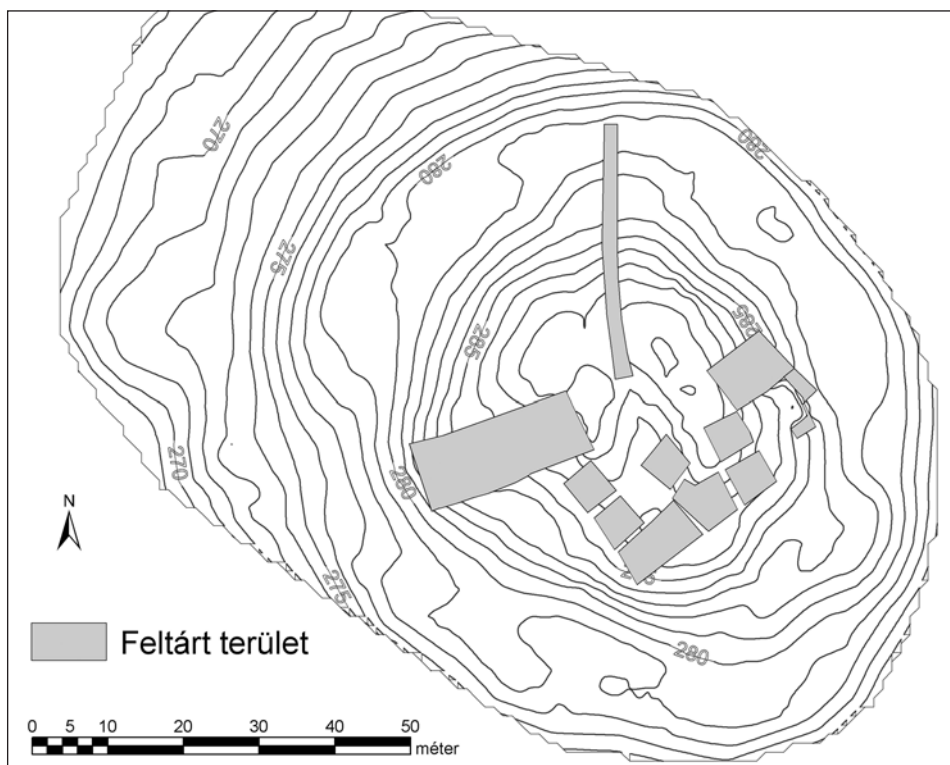
főként a belsővárban dolgoztunk, megállapítható, hogy annak 24 %-át kutattuk eddig meg (5. kép). Az ásatás eredményeit kiegészítik a 2007. tavaszán elvégzett mikrogeodéziai felmérések.⁸ Ennek során a teljes vár területét, illetve a Vár-hegy oldalának egy részét mértük fel, amely segítségével elemezhetővé váltak a különböző terepi részletelemek.

Mikrodomborzati felmérés (4. kép)

A felmérésen jól látható, hogy a vár két nagyobb egysége határozható meg:

1. A külső, fa-földszerkezetű palánkvár, melyet Cserebi Palankanak neveztek a 17. századi források. Ez kívül 10–15 m szélességben, gyűrűszerűen veszi körbe a belső, csonkakúp-szerűen kiemelkedő magaslatot. Ez lényegében egy viszonylag lapos, teraszszerű terület, melyet északnyugaton, északkeleten és keleten is jól megfigyelhetünk. Nyugaton mintegy 25 m-es szakaszon hiányzik ez a lapos gyűrű, ennek oka, hogy itt futott be a már említett mélyút a vár területére. Északon és délkeleten viszont egy-egy, a középső csonkakúphoz csatlakozó dombocska/földhányás töri meg a síkot, melyek rendeltetése a 2007. évi ásatásokig talányos volt. Ez a ma lapos gyűrűnek tetsző külső védőöv azonban feltehetőleg nem csupán egy terasz volt a középkorban, hanem egy sáncárok húzódnak a belső oldalán, amely a belsővár nagy mennyiségű törmelékével később erőteljesen feltöltődött.

⁸ A felmérést és a térinformatikai feldolgozást jelen dolgozat szerzője készítette. A felmérésben segítségemre voltak: Gyói Zsombor, Kurucz Ádám és Dr. Gyói Gabriella, akik munkáját ezúton is köszönöm.

5. Cserépvár eddig feltárt részei

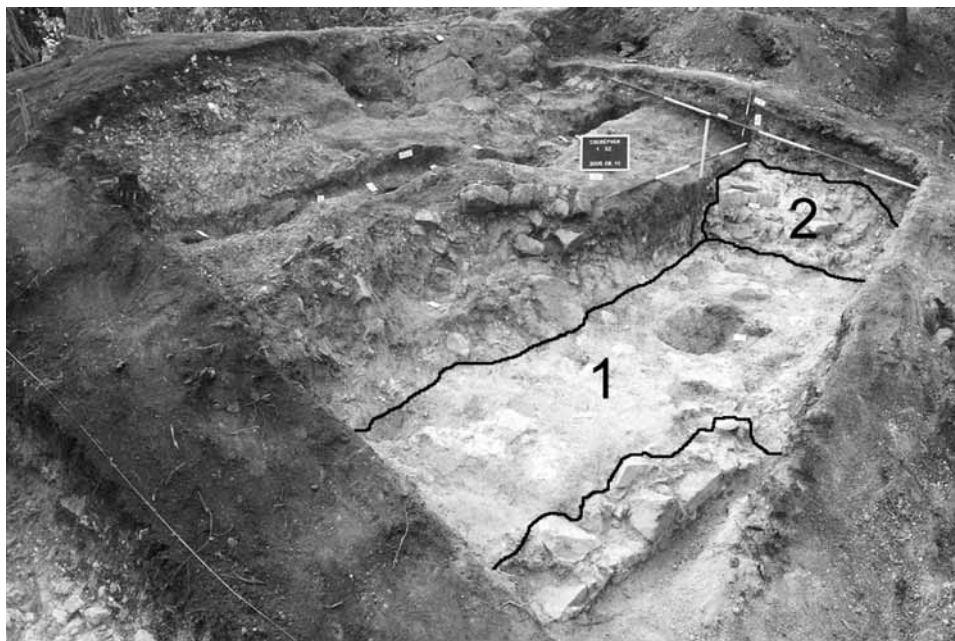
A külső palánkerődítés részeként értelmezünk még domborzati/terepi adottságai és elhelyezkedése alapján egy kisebb mesterséges kialakítású dombocskát a mélyút bejárata előtt. Elővéd szerepet tölthetett be, a hegy lankásabb északnyugati oldalát, a felvezető utat, valamint a kaput biztosíthatta a váron kívülről. (A elővédmű gondolata egyelőre csak a felmérésből adódó feltételezés, funkcióját és korát egy jövőbeli szondázással fogjuk tisztázni.)

2. A leírt lapos gyűrű közepén egy 10 m magas, meredek oldalú, 40 m átmérőjű, enyhén ovális csonkakúpként emelkedik ki az egykori belsővár területe. A kúp középső részét egy észak-dél irányú, 3–4 méter mély bevágás szeli át, amely a Vár-hegy déli oldala irányában szélesre kinyílik. Ezt félkörívben övezi a belsővár legmagasabb része. A láthatóan nem természetes eredetű bevágás (katlan) formáját a történeti adatokból ismert 18. századi és nyilván későbbi eseti jellegű kőbányászatokhoz köthetjük. A Vár-hegy alatti kastély építkezései kapcsán jelentős mértékben kibányászták a hegy tetejét, a belsővár közepét és déli oldalát, kitermelve az álló kőfalak anyagát és alóla a terméskövet is.

A kutatások előtt felmenő falak mindössze két helyen látszódtak, egy kisebb, sokszög alaprajzú, valamint egy L-alakú fal. A bozót eltávolítása után további két kisebb falmagcsonk is előtűnt. Egyéb falaknak nem volt nyoma, mindössze a mikrogeodézia során felmért néhány 2–3 m széles, enyhén kiemelkedő, hosszanti töltés utalt további falazatok föld alatti jelenlétére. Ezen töltésszerű kiemelkedéseket össze lehetett kötni a falcsonkok irányával, így egy-egy szakaszon már meghatározhatóvá vált az elvi fáltengely.

6. Cserépvár. A korai vár palánkfalának cölöplyuksora, balra a vele párhuzamosan futó belső várfalöv kiszedett helye

7. Cserépvár. A belső falöv feltárása. 1: a kiszedett fal helye, jól látszik a lépcsősre faragott sziklafelszín, mint alapozás, 2: a megmaradt falszakasz

8. Cserépvár. A belső (1) és külső (2) falöv, köztük a falszorossal

9. Cserépvár. A külső falöv belső rétege (1) és külső vastag köpenyezése (2)

10. Cserépvár. A külső falöv magasan megmaradt külső oldala

Ásatási eredmények (14. kép)

Eddigi ásatásainkkal alapvetően a belső(kő)vár szerkezeti, alaprajzi kérdéseire igyekeztünk választ kapni. A 13 megnyitott kutatási felületből 11 részben, vagy egészben a belsővárat és azok falszakaszait vizsgálta. Már az első év során felfigyeltünk arra, hogy a belsővárat egy kettős falöv veszi körbe. A későbbiekben a kialakított kutatóárkokat ezen falak vizsgálatára szelvénné bővítettük.

A viszonylag kis méretű, de hosszú életű Cserép várának több periódusát sikerült meghatározni. A továbbiakban ezek időrendi sorát követve ismertetem az ásatási eredményeket.

1. *A korai vár:* A belsővár keleti oldalát vizsgálva már a kutatások kezdetén meglepő jelenségeket tapasztaltunk. Egy 30 cm széles, a hegyoldallal párhuzamos, szintben futó, sziklába vájrt árkot találtunk a belső kőfalöv belső oldalán, a hegytető széléhez közel, dél felé egyre csökkenő mélységgel (6. kép). Az árokban szabályos közönként, 50 cm-ként faszemes, kormos cölöplyukak voltak megfoghatóak. Mivel sziklába volt vájva az árok, ezért a behelyezett cölöpöket is az innen kitermelt köves törmelékkal döngölték vissza. A bedöngölésből kevés 13. századi kerámiatöredék került elő. A cölöplyuk-sort csak itt találtuk meg, valamint a vár délnyugati sarkában fedeztünk fel egy rövid szakaszon még további két bedöngölt és szintén kormos, ide sorolható cölöplyukat. Máshol – így a déli oldalon –, ahol e lyuksor feltehetően a hegyoldalt szintben követve haladhatott, már annyira letermelték a sziklafelszínt, hogy ott nyilván a belévájrt objektumoknak is nyoma veszett. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy keleten déli irányban miért voltak oly sekélyek a lyukak. A cölöpök valószínűleg egy Árpád-kori palánkfalat jelölnek, amely pusztulását egy tűzvész okozhatta. Szórványleletként és más, későbbi rétegekbe keveredve máshol is került elő Árpád-kori leletanyag, így joggal feltételezhetjük, hogy az első építési periódusban a Vár-

hegy legmagasabb pontján egy csekély méretű, egyszerű fa palánkkerítéssel övezett erősség állott, amelynek belső elrendezéséről sajnos nincsenek információink, hiszen azt az említett újkori kőbánya katlanja teljesen elpusztította.

Kihez köthetjük az Árpád-kori „kisvár” építését? Korábban, a várak jellegzetes 13–14. századi elnevezési szokásai alapján a Cserépvár elnevezésből indultunk ki. Eszerint a vár névadója egy Cserép nevezetű nemesi személy lehetett,⁹ akit a szomszédos Cserépfalu településével is összeköttöttünk. Ezt azonban cáfolják az okleveles adatok. Az első „Cserépvár” építését az Árpád-kori leletek és a hasonló jellegű várak alapján a 13. század második felére, végére helyezhetjük. A „Cserép” elnevezés azonban először már 1214-ben helynévként jelent meg a környéken, mégpedig Cserépfalu nevében, amely ettől kezdve hosszú időn keresztül az egri püspök falvai közé tartozott.¹⁰

A vár természetesen ennél jóval később épült fel, így első birtokosát vagy építtetőjét aligha hívhatták Cserépnek. A Cserépfalut említő következő, 1248. évi oklevelet vizsgálva viszont egy meglepő adatot találunk.¹¹ Az ebben található határjárásából az derül ki, hogy Cserépfalu „közigazgatási” határain kívül esik a Vár-hegy, azaz nem is a faluhoz tartozó földről van szó!

Kérdés tehát, hogy akkor mely település határában épült fel Cserép vára? A várra vonatkozó oklevelek ennek megállapítására nem alkalmasak, hiszen a 15. században már Cserépvárhoz tartoztak földek, nem pedig fordítva. Az Árpád-kor vége vonatkozásában csak sejtethetjük, hogy ha nem Cserépfalu, akkor Tard, illetve a középkor folyamán elpusztult Tárnokbála határaiba eshetett a mai Vár-hegy területe. Talán ezt bizonyítják a vár pusztulását követő, 18. századi birtokviszonyok is, amikor Tard helynevei között sze-

11. Cserépvár. A ciszterna vízzáró rétege (1), mellette lágy törésű sziklafallal, felette a kőfejtés éles felületei (2)

9 Valószínűleg egy torzult névalakról van szó, korabeli kiejtése más lehetett.

10 MIHÁLY – PETÉNYI i.m. 28–29.

11 GYÖRFFY i.m. 767., v. ő.: MIHÁLY – PETÉNYI i.m. 29–30.

12. Cserépvár. Várbeli kőbányászás meddőhányója (1), háttérben a külső falölvvel (2)

időben, 1248-ban kapott engedélyt várépítésre a Cserépfalutól északra fekvő Füzerkőn. A Panyitok megyebéli hatalmi ambícióit tekintve feltehetőleg ezt nem hagyták figyelmen kívül és tardi/tárnokbálai birtokokon is várat emelhetek, egy olyan helyen, amelyet jól láthattak Cserépfaluban és Noszvajon, az egri püspök birtokain (17. kép). Így a „vár várat szül” elv¹⁶ alapján Cserépvár I. építési periódusa is feltehetőleg beilleszthető a késő Árpád-kor nemesi várépítési hullámba. Ugyanakkor érdekes, hogy a vár Tard irányából egyáltalán nem látható. Feltételezhető tehát, hogy a Panyitoknak fontosabb volt kifelé reprezentálni a hatalmukat, mit a saját birtokuk irányába.¹⁷

repelt többek között Karud (a vártól keletre lévő szomszédos hegy), a Mangó-hegy, a Török-rét (a vártól északnyugatra), tehát a teljes várkörnyék.¹²

Tardot II. András uralkodása alatt szerezte meg a Miskolc-nembéli Panyit.¹³ Fia, II. Panyit 1265-ben kapta meg a Tardtól északra fekvő Tárnokbálát is.¹⁴ A két településsel a mai Vár-hegy területe is feltehetően a Panyitok kezébe került. A család a 13. század második felében jelentős birtoktestet épített ki Borsod vármegyében, ahol azonban konkurensük volt az Ákos-nemzetiség. Az utóbbiak ekkor építették fel Dédes várát a Panyitok váradi (Szilvásvárad) és visnyói (Nagyvisnyó) birtokának szomszédságában. A II. Panyit válaszul felépíttette Éleskő várát, ennek tartozéka lett Tard falu is.¹⁵

A Tard szomszédságában, Cserépfaluban, a birtokos egri püspök viszont épp ebben az

12 TAKÁCS LÁSZLÓ: A község néveredete és helynevei. In: Takács László (szerk.): Tard története. Tard, 2002. 55.

13 GYÖRFFY i.m. 810. Panyittardja néven is említették.

14 GYÖRFFY i.m. 754–755.

15 GYÖRFFY i.m. 746., ill. BODNÁR i.m. 61.

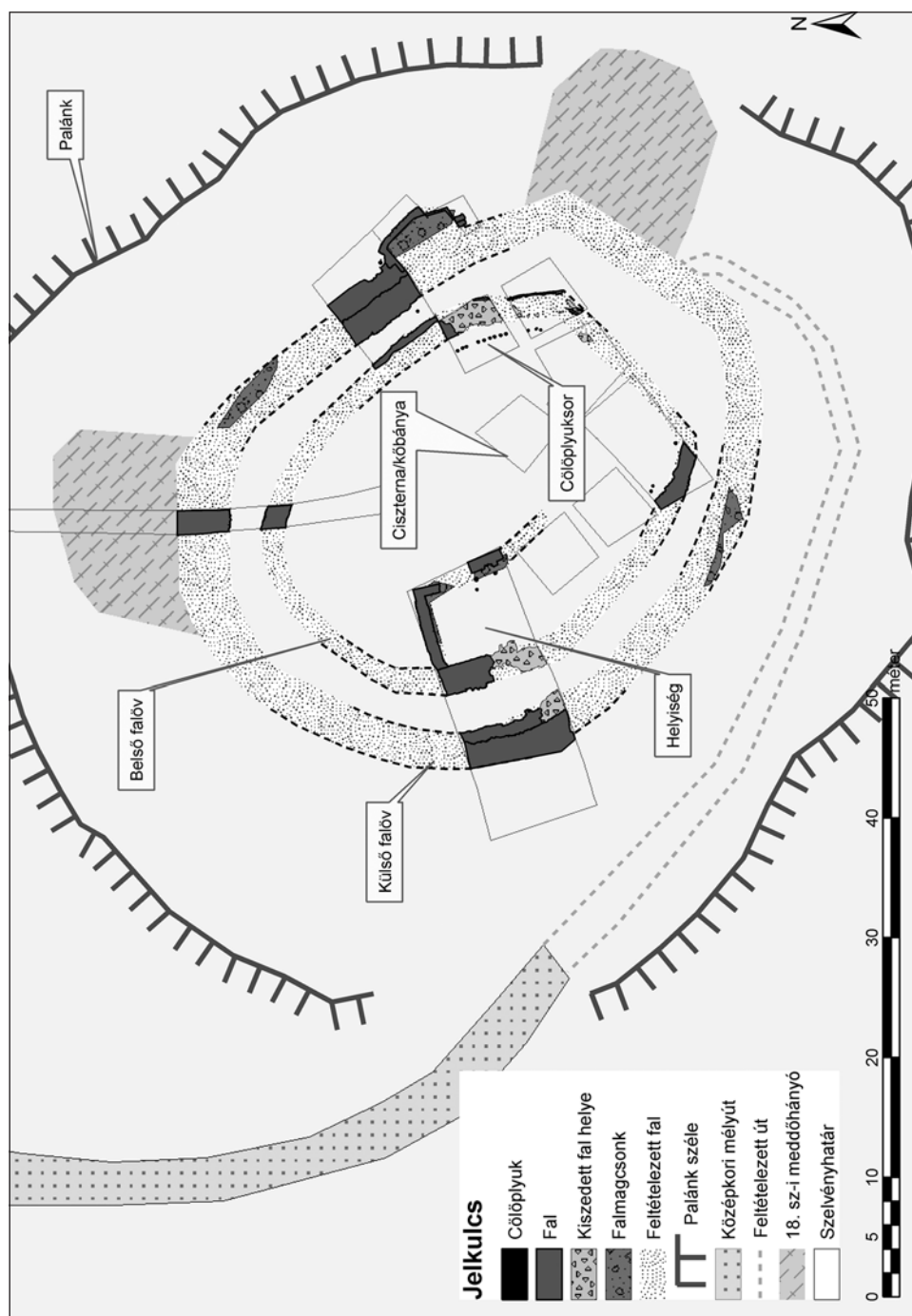
16 FÜGEDI ERIK: Vár és társadalom. Budapest, 1977. 40. Nem beszélve arról, hogy az Örsúr nemzetség területén, Cserépvár keleti szomszédságában további két vár épült ugyanekkor, Kácson és Sály-Latoron.

17 Hasonlóan a kifelé történő reprezentálást hangsúlyozza Pusztai Tamás Kelemér-Mohosvár esetében, ahol a középkori nagyútról volt leginkább látható a vár: PUSZTAI TAMÁS: A keleméri Mohosvár. Egy 13–14. században használt vár kutatási lehetőségei. *Castrum*, 5. (2007/1) 60. Kelemérhez hasonlóan Cserép láthatósági analizisét is a megye 10 × 10 m-es raszterhálójára generált digitális domborzatmodelljének segítségével készítettük el.

13. Cserépvár légifelvétele északkeletről. Jól látható a külső palánk gyűrűje, balra az egykori kastély kápolnája és további épületeinek helye (fotó: www.civertan.hu)

2. *A belső falöv:* A Panyitok birtokait fiúutód híján leányágon a Szécsi család szerezte meg a 14. század harmadik évtizedében. Birtoklásuk viszonylag rövid ideig tartott, ugyanis 1364-ben Nagy Lajos király cserével megszerezte tőlük környékbeli javaikat, egységes birtoktestet kívánt ugyanis kiépíteni Diósgyőr körül. Cserépvár sorsáról ebben az időben semmit sem tudunk, írásos forrás továbbra sem ismert az erősségről. A 14. század mind történeti, mind régészeti vonatkozásban fehér folt. Csak 1408-ban szólalnak meg először az oklevelek a várról, s említik az akkori és korábbi várnagyait. Eszerint a 14. század végén már királyi várként funkcionált Cserép. Mivel 14. századra keltezhető leletanyagot eddig nem találtunk az ásatások során, feltételezhető, hogy a vár „újjaéledése” csupán ekkor történhetett meg. Az első, elpusztult – leégett – vár helyén mindenesetre egy valamivel nagyobb kővárat emeltek. A feltárások során a keleti, délnyugati, nyugati és északi oldalakon is megtaláltunk egy 1,6–1,9 m szélességű, változó magasságban megmaradt, a sziklára alapozott, törtkőből rakott, habarccsal kötött falat, mely oválisan futva körbeveszi a vár belső területét (7. kép). Ez a fal egyébként párhuzamosan húzódik az Árpád-kori cölöplyuksorral, attól 1–1,3 méterrel távolabb a hegyoldal irányában (6. kép). A fal építési idejét eddig még nem tudtuk megállapítani, a kőbányászás miatt ugyanis nem maradt meg a belső oldalához köthető rétegződés, a vékony erdei humusz alatt csak a csupasz, letermelt sziklafelszín következett. Sőt a falnak nincs belső oldala sem, hiszen a kőbányászás miatt csak a mélyebben lévő, külső oldalának alja maradt meg. Azt viszont tudjuk/sejtjük, hogy ezen fal belső oldalához épület(ek) kapcsolódtak. Ezek maradványát látjuk a nyugati oldalon mindmáig felszíni falként fennálló L alakú falszakaszban. Ez a falszakasz a külső övező falhoz csatlakozva egy négyszögletes, 6 × 7 m-es helyiséget zárt közre, aminek vélhetően az alagsorát, pincés szintjét találtuk

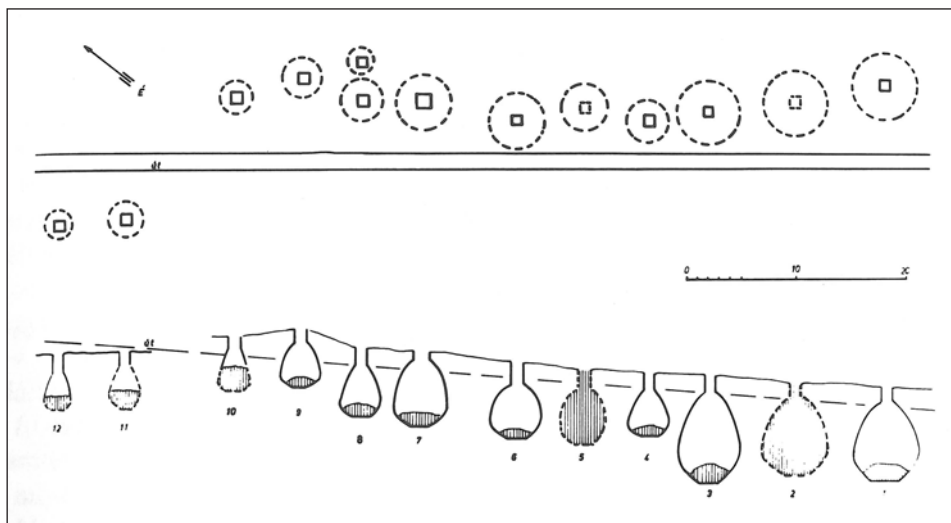
14. Cserépvár feltárt részletei és az eddigi kutatások alapján kiserkeszthető alaprajza

meg. Padlószintje nem volt, itt csak a természetes, erősen lekopott sziklafelszínre bukkanunk a humusz alatt. Ezen helyiség külső oldalát, azaz a várfalat szinte teljes mértékben elbontották. Csak a kiszedett fal helyét, habarcsos foltokat, illetve egy-egy kötésben lévő követ és az alapozást szolgáló lépcsőzetesen lefaragott sziklafelszínt találtuk meg. Ehhez hasonló jelenség volt a keleti oldalon is, ahol a szelvény egyik részében még 1 m magas falak „elfogytak”, így a másik felében már csak a kiszedés helyét lokalizálhattuk (7. kép). Az említett helyiségtől délkeletre még ennyit sem sikerült megfogni. Az itt nyitott szelvényekben U-alakban kinyíló, egyenetlen sziklafelszíneket találtunk, amelyeket az eseti jellegű újkori kőbányászás nyomainak tarthatunk. A helyiségtől északra azonban viszonylag magasan megmaradt a természetes felszín, ez reményt adhat arra, hogy talán kevésbé bolygatott további terekre bukkanhatunk a jövőben.

Mivel 1408-tól Cserépvárként említik a várat, foglalkoznunk a név eredetének kérdésével. Előbb már láthattuk, hogy nem az első birtokosáról, vagy építtetőjéről kapta a nevét. Valószínűnek tartjuk, hogy az Árpád-kor végi erősségnek eredetileg nevet sem adtak. Mivel azonban Cserépfalu irányából jól látszik (mint utaltam rá, feltehetően emiatt is építették ide), ezért feltételezhető, hogy a köznyelv cserépi várnak nevezte, annak ellenére, hogy nem is Cserép határain belül volt. Ez a ragadványnév őrződhetett meg, így, amikor királyi birtokként megújult a vár, már Cserépvárnak nevezték.

3. *A külső falöv:* Már a kutatások kezdetén felfigyeltünk arra, hogy a kisméretű belsővárat egy kettős falrendszer veszi körbe. A belsőt a fentiekben elemeztük. Vele párhuzamosan rátaláltuk a keleti, nyugati és északi oldalakon nyitott felületeken egy igen vastag, kétrétegű kőfalra (8. kép). A belső rétege 1,1–1,5 m vastagságig terjedt, a külső 2–3 m vastagságú volt. A fal összvastagsága így 4–4,4 m közöttinek bizonyult mindhárom helyen. A belső, korábbi és a külső kettős fal között egy 2 m széles falszorost alakítottak így ki, amelynek a sziklafelszínen kialakított járószintjét – letaposott barna földet – is megtaláltuk. Keleten ezt több vékony, építési törmelécsíkból rétegesen képezték ki. Ezekből a rétegekből egységesen 15. századi leletanyag került napvilágra, így a külső falöv készítését ekkorra keletezhetjük. Mivel a kettős falöv vékonyabb belső rétege szépen kialakított külső falsíkkal rendelkezik, nyilvánvaló, hogy a külső esetében egy utólagos köpenyezésről van szó (9. kép). Megépítésének természetesen lehettek statikai okai, hiszen a meredek, vagy meredekre lefaragott hegyoldalban szükség lehetett a korábbi fal megtámasztására, de valószínűbbnek tűnnek a stratégiai megfontolások. Véleményem szerint egy 4–4,5 m vastag fal kialakítására a tűzfegyverek elterjedése után lehetett csak szükség. Egy ilyen, a teljes várfalat érintő vastagításnak a 16. század eleje előtt aligha lett volna értelme. Sajnos a középkori források nem szólnak várfelújításokról, építkezésekről, így pontosabb keltezésre ma még nincs módunk.

A későbbi kőbányászás miatt a külső várfalöv belső oldala gyakorlatilag csak néhány cm magasságban maradt meg. Így sajnos a belső falsík sem ismert, hiszen ránk maradt részét még fedte a járószint. A külső oldal viszont roppant impozáns méreteket mutat, 4–5 m-es magasságú részleteket bontottunk ki, ezek alsó részükön ép falsíkkal, felső részükön általában már csak falmaggal maradtak ránk. E falak keleten és északon enyhén befelé dőltek, ezzel szemben a nyugati oldalon kibontott külső várfal függőleges volt (10. kép). Mindegyik helyen a lefaragott sziklára alapozták a falakat (7. kép). A két falövről egységesen megállapítható volt, hogy a kőbányászás során „lefejezett” hegyplatón jóformán minden elpusztult, csak a hegyoldal meredekségének köszönhetően maradtak meg a mélyebben lévő jelenségek. Ez a falak esetében természetesen mindig a külső oldalukat jelentette.

15. Gabonátároló vermek a Vár-hegy oldalában. Felmérés: Nováki 1986. 27.

4. *A palánk*: a 16. század első felének, közepének erősítési munkálatainak tarthatjuk az 1568. évi várleltárban már említett palánk kialakítását. A fa-földszerkezetű külső erősítés nem volt előzmény nélküli: a korábbi, 13–14. századi várak külső oldalán, az itteni „földsánc” gerincén emelték. A 2007. évi ásatások során átvágtuk az északi oldalon a 12,5 m széles sáncárkot és a külső oldalán megtaláltuk a palánk nyomait. A sánc szélén, a geodéziai felmérésen is azonosított vonalban 3,2 m vastagságban igen keményre összedöngölt köves, törmelékes felszínre bukkantunk. Benne egymásra merőleges, 30 cm széles faszenes árkok jelentkeztek, ezek alján és oldalán erősen átégett paticsdarabok helyezkedtek el. Bár még kis területet vizsgáltunk, első megállapításaink szerint a palánk fa rácsszerkezetének árkait fedeztük fel, amely gerendái tűzvész során pusztultak el. A bedöngölt kemény felszín a rácsszerkezet mögött egy keskeny sávban tart még, majd meredeken lejt befelé.

5. *Bástyaszerű(?) építmény*: mindenképpen külön építési fázisként kell megemlékeznünk a keleti oldal mindig is felszín feletti falként jelentkező sokszög alaprajzú, kisméretű bástyaszerű erősítéséről. A mindössze 7 m széles és csak 1,5-re kiugró építményt utólag emelték a külső vastag falövhöz, falelválása jól látszott a feltárások során. Építési idejét tehát a 16. század eleje és az 1596. évi török megszállás közötti időszakra helyezhetjük. Feltehetőleg a török 1552. évi első megjelenését követően vált szükségessé bástyát emelni a várfalak elé. Ennek méretét és erejét azonban csak szimbolikusnak tarthatjuk. Felmerülhet emiatt, hogy az építmény nem más, mint egy nagyobb támpillér, amellyel a meredek hegyoldalban emelt vastag falat kellett csak megtámasztani.

6. *Az árok*: Két helyen vizsgáltuk meg a külső falakon kívüli rétegződést, nyugaton és az északi átvágás során. Ezzel gyakorlatilag a sáncárok formáját és feltöltődését kutattuk. A vastag „önmaga törmelékét” eltávolítva – amely a vár felhagyását és a várfalak széthordását követően a belsővárból kifelé erodálódó másodlagos törmeléket és szemetet jelentette – előbukkant egy vörösesbarna, erősen faszenes, égett, 90–150 cm vastagságú réteg, amelyből nagy mennyiségű kora újkori leletanyag (szemét) került napvilágra. Mikor kerülhetett bele ez a sok szemét? Faszenes, vörösre égett állaga alapján ezt egy nagy tűzvészt

követő időhöz kell kötnünk. A forrásokból tudjuk, hogy 1687. október 30-án a császári csapatok ostrommal foglalták vissza a várat, s ennek során azt felégették. A szepesi kamara kiküldött embere csak a belső várat találta meg. 1697-ig többször sürgették az erősség rendbehozatalát, amely ekkor részlegesen meg is történhetett, hiszen mind a Tokaji Ferenc-féle felkelésben, mind a Rákóczi-szabadságharcban kisebb szerephez is jutott még Cserépvár. Az ekkoriban elvégzett renoválásokhoz kapcsolhatjuk a megtalált égett-kormos-szemetes réteget is. Valószínűleg az ostromban kevésbé sérült belsővárat hozták csak rendbe, a leégett, így használhatatlanná vált palánkot azonban felhagyták és a külső fal elé, az árokba szórták a nagy mennyiségű szemetet.

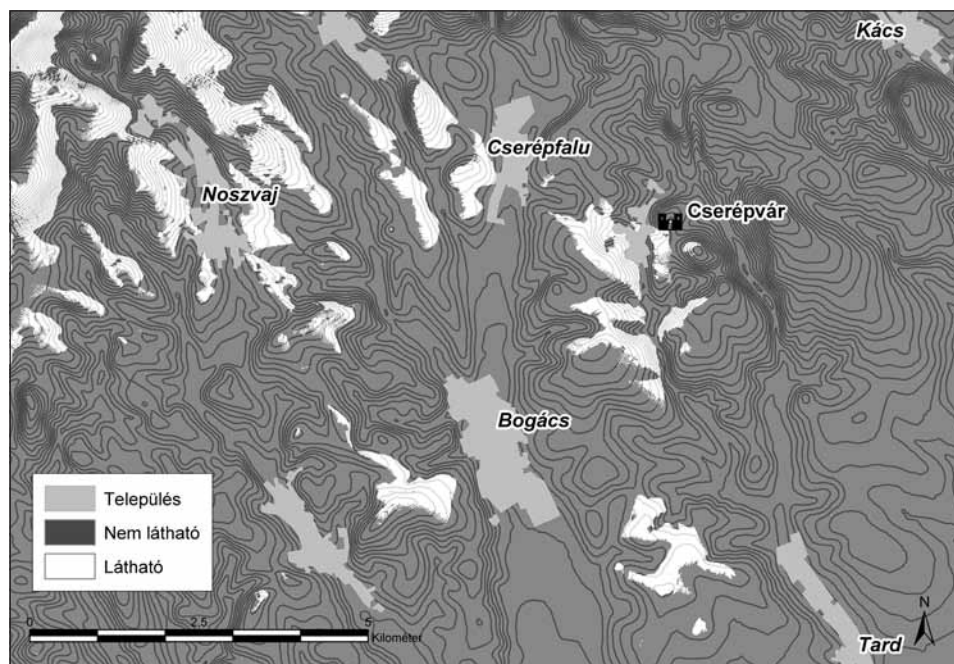
7. *A kőbányányászás nyomai és a ciszterna:* A Rákóczi-szabadságharcot követően minden szerepét elvesztette

Cserépvár. 1719-ben a várat L'Huillier Ferenc egri kapitány szerezte meg, aki azt végleg lerontva, kőveiből a Vár-hegy alatt kastélyt építtetett (13. kép).¹⁸ Nyilván nemcsak ekkor, hanem később is, sőt a falubeli építkezésekhez is bányászták innen a követ. A belsővárban nyitott szelvények közül többen találtuk meg ennek az újkori bányászatnak a nyomait. Az itteni belső katlan legmélyebb pontján nyitott szelvény emellett további tanulságokkal szolgált. A több mint 1 m vastag apróköves törmelékréteg alatt egy vastag szemétreteget találtunk, amelyből nagy számban, vegyesen kerültek elő kora újkori és középkori leletek. Alatta, 3,5 m mélységben egy sík, keményre taposott felszínre bukkantunk, amelyen ideiglenes tűzrakóhely nyoma is felfedezhettük. E szint és a hozzá kapcsolódó feltöltődés elbontása után meglepetésként egy 40 cm vastag szürke agyagréteg következett. A Vár-hegyen és környezetében nincsen agyag, ezt ide kellett szállítani. Az agyagréteg funkcióját egy-egy nyári zápor világította meg, ugyanis megállt rajta a víz, azaz vízzáró szerepet töltött be! Ez a mélyedés és az alján talált vízzáró réteg egyértelműen egy egykori ciszternára utal (11. kép). Cserép várában vélhetőleg ez volt a legfőbb, vagy egyetlen víznyerőhely.

16. Cserépvár. A vár alatti egyik nagyméretű gabonatároló belülről.
Fotó: Nováki, 1986. 30.

18 A Vár-hegyről és környezetéről 2008-ban készített légifotókat László Jánosnak (Civertan Bt.) köszönhetem.

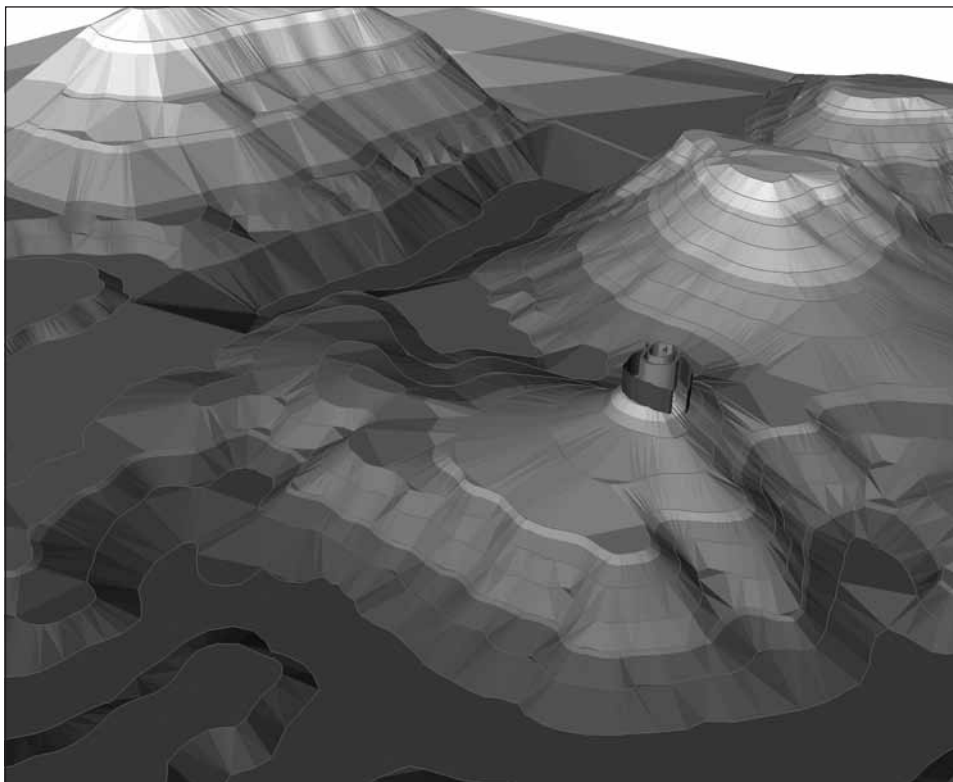
17. Cserépvár láthatósági analízise egy 20 m magas tornyot tételezve fel.
Ezerint a várból alig volt szemmel tartható a környék

A vízellátásról írott források is szólnak. Az 1568. évi várleltár bejegyzésében olvasható: „Egy szekér kiben vizet hordanak, hordóstul,...”.¹⁹ Egy 1633. évi török forrásból tudjuk, hogy ekkor felmentik Miskolc városát az addigi szolgáltatásaik alól, miszerint vízfordó szekereket kellett Cserépvárhoz küldeni.²⁰ A ciszterna eredeti oldalfalai a keményre taposott járósínt és a vízzáró réteg közti 60 cm-es feltöltődésben maradtak csak meg. Ezen a szakaszon falazásnak nem volt nyoma, csak a faragott sziklát találtuk meg. A tűzhelyes járósínt felett azonban szemmel látható váltás volt megfigyelhető a ciszterna oldalát alkotó sziklafalban. A kiszélesedő szikla innentől felfelé éles törésű volt, sík felületekkel rendelkezett, kővágás nyomai látszottak rajta. Ez arra utalt, hogy a vár felhagyása után 60 cm vastagságban feltöltődött az itteni egykori ciszterna. Ezt a szintet használták a 18. századi kőbányászok járósíntként, felette kezdték el fejteni a terméskövet. Az amúgy is mély ciszterna oldalfalainak kibányászása megkönnyítette a munkájukat. Ennek során az egykori vízgyűjtőből kiindulva egy teljes bányaudvart alakítottak ki, amely kutatásunk kezdetén egy feltöltődött katlanként jelentkezett a felszínen.

Az egykori ciszternának csak a negyedét tártuk fel, fenekének átmérőjét ez alapján 6 m körülnek becsüljük. Véltetően a várudvar közepe táján helyezkedhetett el és a belső falövhöz kapcsolódó épületek tetejéről gyűjtötte össze a vizet, s azt szekerekkel is hordhatták bele. Mivel az udvar járósíntje a bányászat során elpusztult, így eredeti mélységét nem ismerjük, de a jelenlegi felszínhez képest is 4,5 méter mélységben található.

19 MIZSER LAJOS: Cserépvár 1568. évi leltára. *Magyar Nyelv*, LXXIII. (1977/3) 380-382.

20 Borsod-Abaj-Zemplén Megyei Levéltár, IV-1501/n. 8.

18. Cserépvár rekonstruált tömbje a digitális domborzatmodellre vetítve

A kőbányászás egy másik nyomát is feltártuk a külsővár, a palánk területén. Az északi oldalon átvágtuk a lapos gyűrűt megtörő félkör alakú dombot. Erről kiderült, hogy a várfalak pusztulása után keletkezett meddőhányó, amely a bányászat során letermelt humuszos réteget és a nem hasznosítható apró köves törmeléket rejtette (12. kép).

Összességében megállapítható, hogy a teljes belsővárat „lefejezték” a kőbányászat során, az eddig kutatott területeken a szikláig elpusztították az ott volt objektumokat, sőt, mint láttuk, a ciszternából kiindulva még mélyebbre is bányásztak. Egyedül a mélyebbre nyúló régészeti jelenségek (cölöplyuk sor, kőfalak alja) menekültek meg, illetve a hegy meredeksége miatt nem érintették a bontási munkák a falövek külső oldalát sem, így azok jelentősebb magasságban maradtak ránk. A kőbányászás esetében megfigyelhető volt, hogy az inkább a vár déli oldalát érintette, dél felé „fogytak el” a falak, illetve dél felé nyílt a kialakított bányaudvar szája is. Ennek kétféle magyarázatát sejtjük: a déli oldalon lehetett a belsővár bejárata, ahol kihordták a követ, illetve délre volt a kastély, így a hozzá közelebbi oldalt termelték ki jobban.

Cserépvár funkciója

A vár funkcióját erősen meghatározta Árpád-kori szerepe. Mint láttuk, minden bizonnyal a Panyitok hatalmát volt hivatott reprezentálni kifelé, nyugati irányba. Késő kő-

zéporkori története során birtokközponttá vált, csekély méretű uradalmának (többek között Cserépfalu, Tard, Mezőnyárad tartozott hozzá) gazdasági irányítását végezték innen. A török megjelenésével végvárrá vált, Eger keleti elővára lett. Ez a szerepe azonban inkább csak jelképes volt, gondoljunk csak arra, hogy támadás esetén inkább feladták, mintsem védekeztek volna. Egyetlen komolyabb ostroma is csak egy napig tartott. Mint erősség, egyedül a nyugati irányt tudta szemmel tartani. Utakat nem ellenőrizhetett, hiszen az Egerből – Noszvaj–Bogács–Tard–Ábrány falvakon át – Miskolc felé vezető főútra nem, vagy alig lehetett innen rálátni - mindössze egy rövid szakasz látszott belőle Noszvajnál (17. kép). Csak jelentéktelenebb, környékbeli utakat tarthattak innen szemmel. Egy ilyen eldugott helyen fekvő vár a kora újkorban legfeljebb portyák indítására volt alkalmas és azok végállomásaként szolgált, erre több forrásunk is utal (18. kép).²¹

Egyetlenegy szerepet tudott tökéletesen ellátni, amely részben hadi, de inkább gazdasági funkció volt. Mint uradalmi központ, tárolóhelyként szolgált. Ennek fő elemeit – a várbéli tárházon és a pincéken kívül – a Vár-hegy nyugati, délnyugati oldalában található 12, tufába vágott gabonátároló verem alkotta (15–16. kép). Hogy mikor alakították ezeket ki, sajnos nem tudjuk. A vár használata során is csak egyszer említették meg őket, az 1568-as várleltárban: Tardon összeírtak harmadfél asztag árpát, amit a vár alatti vermekbe kell tölteni.²² Valószínű, hogy nem egyszerre készítették őket és nem is volt egyszerre mindegyik használatban. Annyi gabona nem is lehetett a teljes uradalomban, hogy mindet kihasználják – Nováki Gyula számításai szerint a 12 verem összesen 626 m³, azaz 452 tonna befogadására lett volna képes.²³ Hasonló gabonásvermeket találunk Egerben, Boldogkőn és Sárospatakon is. Ha megvizsgáljuk Eger vermeit, melynek Cserép elővára volt, akkor megállapítható, hogy ugyan számszerűen nincs nagy különbség Eger és Cserépvár között (Egerben 9, Cserépváron 12 ismert gabonátároló volt), azonban átlagméretük nagyon eltérő: Egerben 18 m³, Cserépváron 52 m³. Ha Boldogkő várát – ahol 6 gabonátárolót mértek fel – egy „átlag” várnak vesszük, ahol csak „saját használatra”, az uradalom gabonáját őrizték, ott is csak 28 m³ az átlagméret.

Miért kellett egy kis uradalommal rendelkező, kis méretű várnak ilyen sok és ilyen nagy gabonátároló? Az 1568-as várleltár bizonyítja, hogy az uradalom gabonáját tárolták itt, de esetleg felmerülhet, hogy a végvári időszakban az egri vár számára is őriztek itt terményt. Erre lehet utalás a visszafoglalásról szóló forrásunk: „Caraffa az utakat elzárta, hogy a városnak [Eger] se Cserépről, se Sirokról, se Szarvas-kőről élelmet ne hordhassanak ...”.²⁴ Márpedig Cserépvár gabonátárolói alkalmasak lehettek arra, hogy Eger élelmiszerraktáraiként szolgáljanak.

Hogy valóban betöltött egy ilyen raktári funkciót Cserép, az bizonyítja, hogy a visszafoglalás után „meglehetősen mennyiségű gabonát, mézet és más élelmiszereket” találtak itt, amelyeket azonnal eladtak a miskolciaknak.²⁵

21 Az 1560-as években Verancsics Antal egri püspök panaszkodott, hogy a cserépi hajdúk rablóhadjáratokat folytatnak. 1588-ban a hatvani vásáron ütöttek rajta többek között cserépi „lovagok”. MIZSER 2. jegyzetben i.m. 37.

22 MIZSER 19. jegyzetben i.m. 382.

23 A tufába vágott gabonátárolók összefoglalására lásd: NOVÁKI GYULA: Tufába vágott gabonásvermek Északkelet-Magyarországon a törökkortól az újkorig. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1986–1987. 13–87. A méretek elemzésénél a cikk IV. táblázatának adatait használtam fel.

24 MIZSER 2. jegyzetben i.m. 38.

25 Uo.